
Стара српска књижевност
у 24 књиге

Уређивачки
одбор

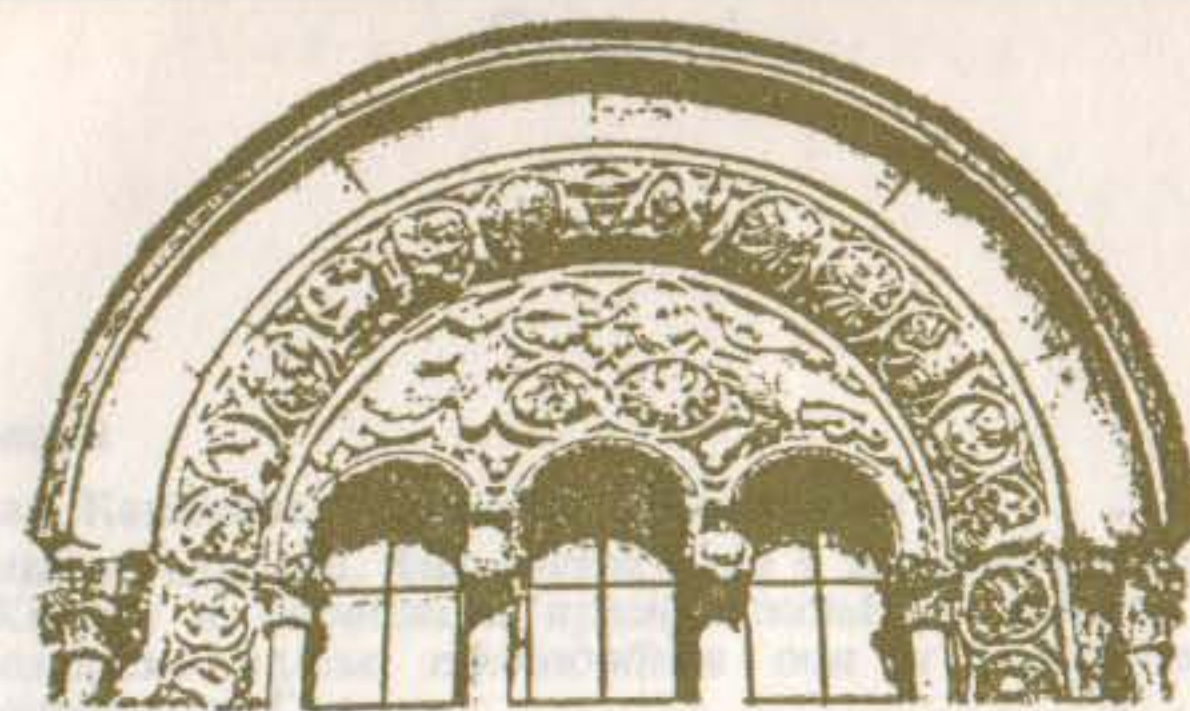
Димитрије Богдановић (1930—1986)

Ирена Грицкат
Милорад Бурић
Радмила Маринковић
Милорад Павић
Милисав Савић
Биљана Јовановић-Стипчевић

Књига
четврта

Приредила
Проф. др Радмила Маринковић

Превод
Лазар Мирковић

Доментијан
**Живот
Светога Саве
и
Живот
Светога Симеона**

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1988.

Доментијан Босанчић (1930—1986)

Доментијан

Радослав Маринковић

Живот

Светог Саве

Књига

И

Живот

Проф. др Радослав Маринковић

Светог Симеона

Прелаз

Доментијан Босанчић

СКЕНИРАО

ТЕОДОР АНАГНОСТ

Српски национални архив
Београд 1988.

Садржај

Предговори

Милан Кашанин, Јеромонах Доментијан	9
Светозар Радојчић, Лик светог Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве	39

ЖИВОТ СВЕТОГА САВЕ И ЖИВОТ СВЕТОГА СИМЕОНА

Коментари

Живот светог Саве	329
Живот светог Симеона	379

Пропратни текстови

Белешка о овом издању	401
Рукописи	409
Литература	411
Регистар	414
Илустрације	419

Стари српски писци, за које се савременом читаоцу погрешно чини да сви личе један на другог, нису мање различити него писци новијих времена. У поређењу са архиепископом Савом I и са краљем Стефаном I, јеромонах Доментијан је и други човек и друкчији писац. Ни у црквеном ни у световном друштву он нема висок положај. Једина његова дужност је да развија духовни живот у другима и у себи, и једини његов задатак је да руководи писањем књига и да и сам пише. Ако није могао да социјално буде изнад судбине, могао је да буде духовно.

Оба Доментијанова претходника, Сава и Стефан, писали су о своме оцу, великом жупану и монаху св. Симеону Немањи. Доментијан је своје прво и главно дело посветио не само другој, него и друкчијој личности — св. Сави — који је био не владалац, него управљач цркве, и не његов сродник, него његов архиепископ. Спис Доментијанов је настао у религиозном расположењу, а не у профаном, и у мистичној атмосфери, а не рационалистичкој. Ни изразито приповедач, као Сава, ни претежно хроничар, као Стефан, Доментијан је на првом месту апологет хришћанске доктрине и моралист, тумач монархијске религије и носилац патриотске мисли — једноставнијег живота као човек, он је сложенији и дубљи као писац.

Свој основни циљ, који није историографски него глорификаторски, Доментијан остварује не толико документарним излагањем колико идеологијом и екстазом. Јесте да су његове доминантне особине ингениозно схватање догађаја и добро причање, али су још пре његове особине богословска ерудиција, висока духовност, реторски занос и песничко надахнуће. Ни један наш средњовековни биограф не носи у себи све те врлине, нити сваку у толикој мери развијену као он. Више него ико међу њима, јеромонах Доментијан је писац светске вредности.

Порекло Доментијаново је велика тајна и нема вероватноће да ће нам се открити. Његово световно

име и презиме, породица из које је поникао и крај у којем се родио заувек ће, на нашу жалост, остати непознати. Насупрот св. Сави и Стефану Првовенчаноме, који у биографијама Немањиним говоре о себи једва мање него о личности о којој пишу, Доментијан не радо уноси у своје списе аутобиографске податке — обичном јеромонаху не приличи да говори о себи онолико и онако као што о себи говоре владарска деца Сава и Стефан.

Рођен, вероватно, ускоро после 1200, Доментијан је прве године свога монашког живота провео, мисли се, у архиепископској Жичи, да оде у Свету Гору и остане у њој до смрти.¹ Веома цењен на краљевском двору и поштован међу светогорским монасима, није никад заузимао место у врховима црквене хијерархије — можда један од доказа да није потицао из породице знатнијих племића. Не чини се да му је због тога живот био монотон и једноставан. Ученик архиепископа Саве I, он је пратио свога старешину на његову путу по Истоку² и, даровит какав је био, сигурно том приликом много шта научио. Унутрашњи живот његов не изгледа да је био мање богат од спољашњег, нити његова воља слабија од његових знања. Доментијан се морао истицати и талентом, и карактером, и културом, кад су га хиландарска сабраћа бирала за свог духовника, а краљ Урош I му поручио животописе св. Саве и св. Симеона Немање.

По обиму и вредности свога рада усамљен у књижевности свог времена, Доментијан то није у свеопштој нашој тадањој култури. Своја књижевна дела је он писао истих година којих је непознати сликар радио фреске у Тројичиној цркви у Сопоћанима — најужвишеније странице српске средњовековне прозе и најрепрезентативнија сликарска дела српске средњовековне уметности настала су у исто време и за исто друштво. Да ли су се знали њих двојица, велики писац и велики сликар? Да ли су чули један за другог? Раз-

¹ Д. Костић, *Је ли Доментијан био ученик Савин и сапутник му по светим местима*, „Гласник Југословенског професорског друштва“, XIII (1932—33), 93.

² Д. Анастасијевић, *Је ли свети Сава крунисао Првовенчаног*, „Богословље“, X, 2—3 (1935), 247, 251—260.

двојени недогледним географским пространством, они су били блиски схватањем света и ширином мисли.

Прво своје књижевно дело, *Живот св. Саве*,³ Доментијан је — као што нам то сам поверава — писао у Светој Гори, у Кареји, у испосници Савиној. Обратно од онога што би се могло мислити, није га састављао у пустињи, него у центру монашког света и у седишту светогорског прота, у месту о коме сам он каже да је „пресветло и изванредно, украшено, по подобију рајском, сваким лепотама“. Ђелија у којој је Доментијан писао изгорела је, али она није могла бити много друкчија од дојучерање и садање. Подигнута на падини са које се пружа поглед на шумовиту околину, на високо небо и на море, она ни по чему није личила на испоснице које се код нас показују у околини Студенице, Пећи и Дечана. Савина Ђелија није била зазидана мрачна пећина у стенама, већ удобна грађевина од два-три одељења спојена са црквом. Невеликих пропорција, она је подигнута за два-три монаха који ће у њој живети по прописима Карејског устава, а то је: служити у цркви, молити се и прочитати цео Псалтир за дан и ноћ. Очеvidно, Доментијан, док је састављао *Живот св. Саве*, није могао све своје време поклањати читању Псалтира и молитвама. Псалтир је читао и ваздан се молио други монах, који је ту с њим боравио; Доментијан је већином писао. Место је било као створено за писање и контемплативан живот. Ту, у светлости, у ведрини, у малој кући окруженој дрвећем и биљем, међу орасима и маслинама и струјама с мора, настало је једно од најсјајнијих књижевних дела које је икад написао један српски писац.

Доментијан је морао с великом вољом састављати *Живот св. Саве*, — једно због Савине личности, коју је он толико поштовао и искрено јој се дивио, а друго стога што је он то своје дело писао у Ђелији коју је Сава основао и у којој је Сава и сам једно време живео. Све је на томе месту опомињало Доментијана

³ Доментијан, *Живот св. Симеуна и св. Саве*, изд. Б. Даничића, Београд, 1865; у преводу Л. Мирковића, Београд 1938.

на Саву — ћелија, црквица, дрвеће, стазе, успомене, монаси који су, као и он, памтили Саву и о њему с њиме разговарали. И краљевски двор и архиепископија су утицали на Доментијанову вољу да пише и на начин његовог писања: Доментијана је за тај посао одабрао сам краљ Урош I, вероватно иницијативом свога брата, архиепископа Саве II, који је више година био Доментијанов сабрат у Хиландару. У бечком рукопису Доментијановога *Живота св. Саве* забележена је година 1242. као датум његовог постанка, а у ленинградском рукопису година 1253. С малим изузетком, научници су се определили за овај други датум. У сваком случају, у српској књижевности је то био велик момент кад је последњи ученик првог ахриепископа Саве — како Доментијан себе зове — послао своју прву књигу на дар краљу Урошу I — коме ће послати и другу — „на благослов од Свете Горе у српску земљу“.

Својим обимом, Доментијанов *Живот св. Саве* надмаша све српске средњовековне животописе. На супрот тексту св. Саве о Немањи, који нема више од двадесет и четири стране, и тексту Стефана Првовенчаног, који је само двапут већи, Доментијанов *Живот св. Саве* износи близу две стотине страница. То није кратка приповетка као спис Савин о Немањи; нити је то низ аутобиографских података и хроничарских бележака као у Стефана Првовенчаног; то је опсежно хагиографско дело у високом степену документарно и у највишем степену идејно. У њему се не износе само догађаји из живота једне знамените историјске личности, него се излаже и цела једна црквена и државна идеологија. Оно превазилази све српске средњовековне животописе разноврсношћу и богатством теолошких мисли, дубином етичких рефлексија, верским заносом, висином глорификовања српских светитеља, апотеозом духовног живота и беседничким полетом казивања.

Живот св. Саве писао је учен човек и за дворско друштво. Није чудно што се дело није много свиђало монасима и, услед тога, мало било преписивано међу њима. Изразито богословске и мистичне атмосфере, дато у тону беседника и написано стилем химногра-

фа, оно се није свиђало ни грађанским историчарима из прошлог и овог века. Судбине великих писаца знају бити и у разним временима једнаке.

Друго своје књижевно дело, *Живот св. Симеона*, Доментијан је писао на другом месту и другојаче лепом — у брдима више манастира Хиландара, у пиргу Преображења Спасова. Тај пирг Спасова Преображења, изгубљен у шумама, на пропланку који сећа, зеленилом и тишином, на античке грчке пределе, подигнут — и он — старањем краља Уроша I, постоји и данас, иако није онај исти. Место је пусто, без човека, ћелије су без прозора и без врата, зидови склони паду. Једино што у старој једној, руинираној цркви још има фресака, недавно откривених и очишћених, монументалног стила као и све наше фреске и списи XIII века. Посматрајући их, узбудљиво је знати да их је и Доментијан гледао.

Кад је састављао *Живот св. Симеона*, Доментијан није у пиргу на Спасовој Води — како се место данас зове — сам живео. Са њим је пребивао ту и Теодор Граматик, који је, по Доментијанову налогу и под Доментијановим надзором, преписивао чувени и много тражени *Шестоднев* Јована Егзарха. Захваљујући преписивачу Теодору, који у своме запису назива свога заштитника умним јеромонахом и светим књигољупцем, сазнајемо да је Доментијан био колико увиђаван толико енергичан човек, који је спасавао свога сарадника кад је овај био гоњен од светогорских власти.⁴ Тај Теодор Граматик није нико други до будући монах Теодосије, писац једног новог, не мање доброг *Живота св. Саве*, и једног непоновљеног *Живота св. Петра Коришког*. Никад се код нас нису нашла под истим кровом два тако даровита писца.

Као и биографију Савину, Доментијан је биографију Немањину — како сам наводи — саставио по жељи краља Уроша I. Писао ју је 1264, за владе цара грчког Михаила Палеолога и — православни монах Доментијан не пропушта то додати — у треће лето када цар узео Цариград од Латина. Српском црквом је

⁴ Б. Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад, 1962, стр. 111—117.

тада управљао — бележи Доментијан даље — краљев брат, који је, од Доментијановог сабрата у Хиландару и од хумског епископа, у међувремену постао архиепископ српски Сава II. Игуман хиландарски је, у то време, био Јоаникије, који је у младости пратио Саву II на његову путу у Свету Земљу, а у зрелим својим годинама наследио га на архиепископском престолу — личност такође блиска двору, коју је волео „тадањи краљ српске земље“, како ће рећи за њега један писац XIV века.⁵ Као год и прво, Доментијан је и друго своје књижевно дело писао за чланове највишег световног и црквеног друштва.

Живот св. Симеона није толико значајно дело као *Живот св. Саве*. Личност великог жупана Немање, који се замонашио тек пред крај живота, није Светогорцу Доментијану била фасцинантна као личност св. Саве, који је с двора одбегао у монахе као младић и постао први српски архиепископ. Ратовања, дипломатски преговори и политичке интриге мање Доментијана занимају него етичке рефлексије и богословске мисли. Али то не мора бити ни једини ни главни разлог што је друго Доментијаново дело слабије од првог. О Немањи су већ писали Сава и Стефан, писао и сам Доментијан, састављајући *Живот св. Саве* — о Немањи се није имало много шта ново да каже. За излагање чињеница из његовог живота Доментијан се у овом свом спису служио ранијим текстом, туђим и својим — утврђено је да је он за овај свој *Живот св. Симеона* узео из списка Стефана Првовенчаног 438 редака, а из свог *Живота св. Саве* једну трећину.⁶ Ни сву похвалу св. Симеону у томе делу није сам написао, него унео у њу неколико реченица из похвале руском кнезу Владимиру од кијевског митрополита Илариона. Али, ако у овом Доментијановом спису нема нових историјских података, има у њему нових идеја, нових тумачења догађаја и новог схватања Немањине личности. Датуме и географска места, који су од толике

важности за св. Саву и Стефана Првовенчаног, Доментијан је изоставио или им је број смањио на најмању могућу меру, као ствари које не употпуњују монашки и светитељски лик Немањин. Најречитије и најдуже поглавље у Доментијанову *Животу св. Симеона* јесте дитирампска похвала св. Симеону, а најузбудљивији опис није опис никојег ратног подвига Немањиног, него глади до које је дошло у земљи после сукоба између браће Вукана и Стефана. Дајући другу сврху своме спису него св. Сава, Доментијан се није користио његовим *Животом господина Симеона*, иако му је био познат; обилато се користио међутим Стефановим списом, који му је био близак по глорификовању Симеона Немање као светитеља и чудотворца — четвртину свога дела Доментијан посвећује Немањиним чудима.

Апологет хришћанске доктрине и творац монархијске религије у српској средњовековној књижевности, Доментијан је једно тежиште својих списа ставио у апотеозу монашког живота и хришћанских мисли, а друго у дивинизовање српских владара и светитеља и у глорификовање њихових идеја и дела. За њега, велики жупан Стефан Немања није, као за св. Саву, скромни и побожни „христољубиви господин“; он је за њега „благоверни и благочастиви и Богом изабрани и Богом подигнути и самодржавни господин Стефан, великославни и великородни и превелики жупан Немања“. И идејно и титулама, Доментијан изједначаје Стефана Немању са византијским царевима и ставља га у ред светских владалаца, — у исто време кад се краљ Урош I слика на фресци у Богородичиној цркви на Бистрици код Бијелог Поља и убрзо потом у Сопоћанима — први међу српским владарима — у дивитисију, са лоросом, с круном на глави и с препендулијама византијских царева. И није међу српским владарима само Немања, у Доментијана, „велики од великих и славни од славних“; у њега је и незнатни краљ Владислав „велики краљ... који царује на престолу оца свога“. Поготову је за Доментијана велики његов савременик „господин унук светог Симеона, и првовенчаног краља кир Стефана најмлађи син међу свом браћом“, а то је „најбољи и превелики кир Сте-

⁵ Архиепископ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935, стр. 215.

⁶ В. Боровић, *Међусобни одношај биографија Стефана Немање*, „Светосавски зборник“, 1 (1936), 13.

фан Урош, који самодржавно царује у своме отачаству свим српским и поморским земљама". Не ради се о личности, него о положају, и није реч о човеку, него о владару — кроз Доментијана не говори историјска истина, већ државна потреба да се глорификује српски владар и кућа Немањића.

У старој српској књижевности нема важнијег извора од Доментијана за познавање средњовековних идеја о световној власти и владару. Ни један наш стари писац не доноси обилнија обавештења о пореклу и о легитимности краљевске власти, о благослову који даје отац наследнику, о значењу крста у биткама, о односу владарца према цркви и свештенству, о даровима и милостињи, о значају светитељских чуда. Доментијанови списи садрже целу једну идеологију државе и власти.⁷

Сасвим природно, богословска тумачења су у јеромонаха Доментијана претежнија од историјских и световних. Излажући живот Немањин, он не говори много и радо о ратовима Немањиним, нити наводи поименце градове које је Немања разорио, ни покрајине које је задобио, као што то чини Стефан Првовенчани у своме спису. Доментијан је усредсређен на глорификовање Немањино у свим видовима његове делатности и изводи то глорификовање најчешће путем поређења Немање са старозаветним личностима. По њему, као што је праотац Ноје други обновитељ целог света, тако је Немања обновитељ српског отачаства. „Цвет од доброга корена“, изашао „из бедара оних који су господовали српском земљом . . . , пречудан у чудесима и крепак у ратовима . . . непријатељима страшан и свима диван“, Симеон Немања је „толико ратова учинио и толико царева победио и толико чудеса показао као некада боговидац Мојсије“. За Доментијана није битно да се поброје цареви које је Симеон Немања победио, него да га стави у исти ред с Мојсијем. Доследан томе ставу, Доментијан посвећује три странице одсудној Битци код Пантина која је довела

⁷ О средњовековном схватању владара и власти у Византији, О. Treitinger, *Die oströmische Kaiser — und Reichsidee nach innerer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt, 1956.

Немању на престо, а двапут више поређењу Немањине судбине с примерима које даје Стари завет. Доментијану није до тога да опширно и тачно прича о Немањином сукобу с браћом, него да одбрани Немању од могућег прекора да је неком преотео власт — он хоће да покаже да Немања није незаконито узео престо великог жупана. Поређујући Немању са Адамом, Аврамом, Исаком и Јаковом и праведним Нојем, и тврдећи да су се у Битци код Пантина у редовима Немањине војске борили анђели и св. Борбе и да је Немања победио противнике „силом Божјом и молитвама пресвете Богородице“, Доментијан објашњава да Немања није узурпатор и да је сасвим природно што је злу браћу победио један такав праведан човек. За Доментијана није у питању историја, него принцип легитимитета.

Прво монах и богослов, а потом историчар и хроничар, Доментијан више слави Немању што је у српским земљама учврстио православље и дао пример побожног живота, него што је ујединио српске земље и ојачао државу. „Савршен отац свога отачаства“, Немања се, по Доментијану, после смрти не брине мање о својој земљи док је био жив: захваљујући његовим молитвама и чудима, његови потомци увек побеђују непријатеље и ратне противнике. За јеромонаха Доментијана, Симеон Немања није — као за Првовенчаног краља — само српски светитељ и чудотворац; за њега, св. Симеон исцељује све болеснике, од Свете Горе до Јадранског мора. Велики Светогорац, Доментијан тврди да је Симеон Немања канонизован за светитеља и из његове раке потекло миро у Хиландару, а не, како то Првовенчани каже, у Студеници. По њему, светогорски монаси су одмах после смрти Немањине створили празник светог Симеона Мироточца и приложили га као светом Симеону Богопримцу, да им се обојици празнује општи празник у један дан. Очевидно, Доментијан се поноси тиме што може показати да је св. Симеон Нови Српски сличан светом Симеону Богопримцу. Од скромног монаха и доброг оца — у Савину спису — и од ваљаног владара и војсковође, светитеља и чудотворца — у спису Првовенчаног краља — Симеон Немања је, у Доментијанову делу, постао велик владалац и општа хришћанска

личност, коме се диве не само Срби, него и Грци, а његова слава, још за живота, постала екуменска.

Дајући Симеону Немањи атрибуте великих светитеља, Доментијан га неуморно поређује са личностима из Старог завета. Као што је, каже, Бог заповедио Авраму да изађе из своје земље и оде у Хананију, тако је послао Немању у Свету Гору, и као што је Јаков ишао ка најмлађем сину Јосифу у Египат и био пренесен из Египта, тако је Симеон Немања ишао ка најмлађем сину Сави у Свету Гору и отуда био после смрти пренесен у Студеницу. Поређујући Немању са Мојсијем, Доментијан га изједначује не само чином већ и говором. Кад је Немања уступио престо свом сину Стефану, он му је, по Доментијану, и ово рекао: „Нека буду руке твоје на плећима непријатеља твојих, и све стреле твоје у очима непријатеља твојих, и све оружје твоје у ребрима непријатеља твојих“. То није тако говорио Немања Стефану, већ тако замишља његов говор Доментијан, који, из поштовања према Немањи, понавља мисли и речи старозаветних пророка.

Глорификовање св. Саве у Доментијановим списима, ако није веће, није мање од глорификовања св. Симеона Немање. Иако син владарев, Сава није, каже Доментијан, живео као млад монах другачије од осталих монаха, него им, напротив, давао пример, био „зрцало свој братији“, њихов узор. С великом вољом и поносом Доментијан прича о Савиним путовањима по Истоку, истичући како је Сава свуд — на византијском двору у Цариграду и Никеји, с патријархом у Јерусалиму и с патријархом у Александрији — где год је дошао, био дочекан с почастима и испраћен с поклонима. Отишав, по молби свог брата Стефана, на преговоре с мађарским краљем, који је био завојштио на Србију, Сава је с великом чашћу примљен од мађарског краља, кога је не само одвратио од напада, него га и превео у православље. На своме путу по Светој Земљи, Сава је, у Јерусалиму, више пута посетио патријарха Атанасија, водио с њиме пријатељске разговоре о реформи црквених закона и заједно с њиме служио у цркви — сав град се стекао, каже Доментијан, да види Саву, чувши за његов долазак. Сава је био, наставља Доментијан, велик пријатељ са

солунским архиепископом Константином, и кад би долазио у Солун, одседао је у манастиру Филокалу, у којем је остајао колико је желео. Саву нису на његову путу по Истоку пријатељски дочекивали само црквени управљачи, него и владари („Заволеше га и земаљски цареви искувише, и одликоваше га великим частима“). На повратку Савину из Јерусалима примио га је и угостио византијски цар, који му је за даље путовање дао лађу и предао му дарове за светогорске монахе; византијска царица, коју је Сава упознао на двору њеног оца Теодора Ласкара кад је први пут долазио у Никеју, нарочито га је богато обдарила на растанку с њиме. Срдачно и свечано је њега примио, такође, цар Теодор Анђел, таст Радослављев и пријатељ његов, при сусрету с њиме у Солуну. И нису, по Доментијану, архиепископа Саву поштовали само хришћански владари и патријарси православне цркве. На његову путовању по Истоку, њега је вавилонски султан, иако паганин, дочекао с великим почастима и старанњем о његовом удобном боравку. Исто тако пажљиво је дочекао Саву и султан у Египту. „Када је преосвећени ту дошао, каже Доментијан, по заповести тога цара све потребно на корист њему и онима који су с њим, све би донесено“. И код куће је Сава био изванредно поштован. Кад се приближио својој земљи враћајући се са Истока, изишли су му у сусрет изасланици краља Радослава, а када је стигао у Жичу, „од свију земаља отачества његова течаху веселим ногама на благослов преосвећенога“.

Читајући Доментијана, чини се да су сви страни владари и црквени великодостојници, сви народи били срећни што могу да виде и приме првог српског архиепископа — „љубљаху га не само цареви и архијереји, него и сви градови и земље и цело племе рода људскога“. Доментијан се не задржава на томе да је Сава савршен архиепископ, крманос цркве, нови законодавац, који је „духовним крилима облетео крајеве целе веселене“. Сава је за њега и „испитивач истине и самовидац дела светских“, „свесветска труба“ — Сава је, по Доментијану, раван старозаветном пророку Мојсију, па и већи. „Онај велики боговидац доби таблице закона Богом написана писмена на каменим плочама“, каже Доментијан за Мојсија и додаје о Сави:

„А овај преосвећени не прими ништа на каменим плочама ни мастилом написано, но новом апостолском благодаћу прими светим Духом назнаменане таблице духовних поука, којим испуни закон и просвети своје отачаство“. И то није једино преимућство Савино — целим низом поређења Доментијан ставља Саву изнад Мојсија. „Онај велики боговидац преобразујући крст победи Амалика; а овај преосвећени многе законопреступнике који су војевали на његово отачаство... изби их“. На шест страница, ненадмашним богатством и лепотом метафора и музикалношћу реторског понављања, поређује Доментијан Саву са Мојсијем, до краја у корист Савину. „Онај боговидац не удостоји се наследити нимало обећане земље; а овај преосвећени муњоносним начином прође истоке и западе испуњујући Христово јеванђеље и приведе Господу савршен народ“. „Као Бог све испуњујући доброто“, каже о Сави Доментијан, „сву земљу свога отачаства испуни сваком добром вером и добрим законима, утврдивши је са свих страна“. Ни један наш животописац није ставио једног српског светитеља тако високо као Доментијан Саву.

Још за свога живота, архиепископ Сава је, продужује Доментијан, био чудотворац. Као св. Никола, као Христос, утишао је на мору буру, лечио болеснике, обамрлог брата Стефана вратио у живот, а могао је и мртве васкрсавати, али се клонио тога, „због своје велике скромности“. Архиепископ Сава српски није ни умро као обични људи. „Са анђелским ликовима и редовима апостола, са блаженим дусима у слави би вођена душа његова пред човекољубиво лице Творца свога“. Тако као у Доментијана смрт Савина, описује се у средњовековној књижевности и илуструје се на фрескама још само смрт Богородичина — првом српском архиепископу није се могла дати већа почаст од давања сличности с Богородицом.

Стављајући св. Саву у ред апостола и старозаветних пророка, Доментијан га не глорификује само његовим поступцима и делима, већ и својим речима. Ево шта је Сава, по њему: свети младић; законоположник своје отачаству; истинити истребитељ безбожних јеретика; крепки помоћник онима који немају помоћи;

достojни сабеседник светим апостолима и мученицима; богогласна труба позлаћена светим Духом; стан самога Господа; апостолски заступник отачаству своје; отац отаца свега отачаства свога. Из странице у страну, из реда у ред, кроз сву монографију какве све атрибуте Доментијан не даје Сави, каквих све похвалних речи он не налази за њега! То је цела антологија украсних имена, исто толико лепих колико садржајних.

Св. Симеона и св. Саву Доментијан глорификује не само сваког за се, већ и заједно. „Истинити пастири који се и после смрти неослабно брину за своје стадо“, њих двојица су „саветници и саврсници апостола и састолници мученика, и равни патријарсима, заједно зборујући са анђелима и љубими од арханђела“. Као „васпитање и изданак Свете Горе“, Сава је Доментијану ближи и претежнији од Немање. „Најмлађи телом од двојице, би прво рођен светим Духом“, каже он, алудирајући да се Сава пре Немање замонашио, и продужује, стављајући Саву и изнад Првовенчаног краља: „И брата свога научи сваком богољубљу“. Први и најизразитији репрезентант монархијске религије у старој српској књижевности, Доментијан поређује Немању, Саву и Стефана са светом Тројицом. Они, по њему, имају „једномислену вољу у три тела, сви једнодушни, једно мислећи и једно гледајући“, тројица који „сатворише на земљи вољу Тројице“.

У Доментијанову заносу кад говори о св. Сави и о св. Симеону Немањи дирљиво је видети колико он воли своју земљу и њене људе — њене владаре, њене светитеље, њене црквене управљаче, народ — нема у њега ваљда странице једне на којој не помиње отачаство. Он се поноси тиме што је Хиландар у Светој Гори српски манастир, раван византијским царским манастирима, и што су српски краљеви у сродству с византијским царевима, а српски архиепископ у пријатељству с васељенским патријарсима. Долазак Немањин ка сину Сави у Свету Гору изазвао је, по Доментијану, узбуђење целог православног света. „По целој земљи грчкога царства прочуо се састанак светих“, каже он, додајући како су и цареви и велможе, и мали и велики монаси, сви „дошли да се виде и

благослове са светима“. Доментијан се, очевидно, радује када прича да је Савин пут по Истоку био тријумфалан пут, да је Првовенчани краљ односио победе у свим ратовима и да св. Симеон Немања стоји у првим редовима хришћанских светитеља. И не радује се мање што може да тврди да су сви они били велики родољуби. По њему, Сава је пренео мошти Немањине из Хиландара у Студеницу по жељи очевој, који је и „после смрти хтео да неослабно чува паству своју“ и помогне своме наследнику Стефану да победи ратне противнике. Све што је чинио св. Сава, чинио је, по Доментијану, на првом месту из патриотских побуда. Он је прошао Исток и Запад, Југ и Север, облетео цео свет, ни ради чега колико ради тога да као пчела сабере „своје отацтво мед благоразумности“. Ни кад је био на Синајској Гори, архиепископ Сава није заборављао српске људе — „и на крајевима земље бдијући за стадо свога отацтва“. Враћајући се са Истока, лежећи на самрти у туђој земљи, у Трнову у Бугарској, Сава је, благословивши ученике и сроднике, благословио и свој народ и сву „земљу отацтва свога“. По јеромонаху Доментијану, који сав свет дели на отацтво и туђе стране, такви су сви српски људи. Пратиоци Савини, на његову путу по Истоку, овако се питају у једном тренутку малодушности: „Удаљени од своје земље, да ли ћемо бити разграбљени од ових људи друге народности, или опет да ли ћемо погинути од разбојника по туђим земљама, не знајући путеве?“

И у списима архиепископа Саве има патриотског осећања, али је оно дискретно. Има га у јачој мери у спису Стефана Првовенчаног, али се оно углавном своди на осећање државе и династије. У Доментијана је то осећање не само шире него и дубље. Оно обухвата не само владара и владарску кућу, и не само српску православну цркву и њеног оснивача, него се проширује на целу земљу, цео народ. Апологет патриотских осећања ништа мање него религијских, Доментијан је један од твораца националне свести у српској књижевности средњег века.

Глорификовање св. Саве и св. Симеона не састоји се, код Доментијана, само у истицању њихових врлина као људи, њихових родољубивих стремљења као управ-

љача цркве и државе, ни њихових чудесних дела као светитеља. Оно се састоји и од химничких похвала, којих је у његовим списима неколико и које, сабране, износе више од десет страница. Доста је из њих издвојити свега две-три реченице, да се види у шта се у његовим метафорама претварају Немања и Сава: „Обојица оштре стреле Христове, изоштрене богољубљем и наоружане светим Духом, које су побожношћу пробиле срца свију верних; обојица богогласни славуји који имају будне душевне и срдачне очи, који су пробудили неумуклим божанственим песмама заспале у гресима; оба реке божанствених бања, који су омилили срца овештала од незнања истинитога живота; обојица светлодушни и једнаки светилници, који су рекама суза окрилатили свете молитве“. Ширином дикције, ритмом фразе, свечаношћу тона, богатством и лепотом метафора и фигура, Доментијан у својим похвалама превазилази све средњовековне биографе српских светитеља.

Ни у својим мислима, ни у својим осећањима и речнику јеромонах Доментијан нема ничег профаног. Њега профани људски живот уопште не занима; он не помиње ниједну краљицу, ниједну принцезу, ниједну жену, изузевши Немањину жену Ану, па и њу ваљда само стога што се замонашила; једино зна за жену краља Радослава, о којој не каже ни како се звала. О световним стварима он говори, претежно, из религијских побуда — људске поступке и историјске догађаје он редовно објашњава етички и теолошки. Колико је он монах види се и по томе што њега Немањин живот занима мање него живот св. Саве, и што он више прича о Немањи као монаху него као владару — Немања је за Доментијана на првом месту светитељ и чудотворац. Наслов његовог другог књижевног дела и гласи тако: *Живот и подвизи преподобнога и светог међу светима оца нашега Симеона, бившега Немање првога, обновитеља српскога отацства, новог мироточца и великога чудотворца*. Што је Сави дано на крштењу име Растко, Доментијан сматра да је то учињено, не из угледања на име великог моравског кнеза Растислава, нити из жеље Савиних родитеља да им дете буде напредно телом, већ

ради тога да „узрaste божанственим добрим делима“. У Доментијановом спису, Савино писмо Немањи којим га позива у Свету Гору није породично интимно писмо, већ богословски трактат и апологија монашког живота, а излагање последњих часова Немањиних није опис његове смрти, већ монашке смрти уопште, у тренутку кад се чита канон на исход душе. После смрти Немањине, велики кнез Вукан је изишао поражен из сукоба са братом Стефаном из истих разлога из којих је, после смрти праведног Ноја, био побеђен син Хамов Ханаан који је напао на брата Сима: нису имали благослов очев и ослањали су се на иноплеменике. Набрајајући по имену сва она места која је архиепископ Сава посетио у Светој Земљи, Доментијан сваки пут наводи шта се у којем догодило у Христово време — он исто толико обавештава своје слушаоце о Савину путовању колико их поучава о животу Христову.

Никад не излазећи из мисаоне и осећајне монашке атмосфере, Доментијан свуд, где год му се да прилика, речником који задивљује и сликама које засењују, указује шта је монашка дужност, шта задатак, у чему сврха и лепота монашког живота. Неки пут, он то каже непосредно, једноставно наводећи врлине које красе правога монаха, а то су: покајање, исповедање својих грехова и плакање над њима, не мање смерност, исправљање свога живота, мржња греха, не опијање, не блуђење, но чист живот. Други пут, он то казује посредно, говорећи како су Симеон Немања и Сава проводили живот у скрушености, у миру, у светињи и у свакој уздржљивости, и како су све што је на овом свету сматрали као ћубре. Он то истиче не само стога што треба да прослави њих двојицу, већ и да своје читаоце потакне да се угледају на њих. Јеромонах Доментијан није глорификатор само српских светитеља и српске земље, него и монашких врлина.

Подложен екстази колико контемплацији, Доментијан је писац великог дара мистичних виђења. Код њега, св. Сава у писму оцу којим га зове к себи у Свету Гору наводи као разлог и то што жели да му целива образ који је био написан на небесима још пре његова рођења. Симеон Немања се после смрти јавља

сину Сави у сну без телесних црта, украшен „преславним и неисказаним красотама и лепотама и сијајући пресветлим венцем више од сунчевог сијања“. У Немањи Сава види сина светлости кога је Христос изабрао још из утробе материне да буде „сусретник његовим светима и да са њима неразлучно зборује“, удостојивши га „стојања у збору са вишњим силама“. Још за живота његова, Сава је Немањи прорекао да ће бити мироточац сличан светом Димитрију, а Немања саопштио Сави у сну да ће му Христос — зато што је Сава позвао оца к себи у Свету Гору — у награду дати да види Свету Земљу и постати архиепископ. На Синајској Гори, на месту где је пророк Мојсије примио таблице Божјих заповести, Сава није могао да се отргне — каже Доментијан — од тога светог камена, „као видећи самога Тога који је преклонио небеса и сишао“, „гледајући умним и срдачним очима Онога који горе седи на престолу керувимском“. Ни у једног нашег средњовековног животописца нема такве визионарске моћи и мистичног надахнућа као у Доментијана.

Не мање мистик но хроничар, Доментијан није већи приповедач него моралист. Јаче но сами догађаји, њега интересује њихово морално значење, и он их опширније објашњава но што их излаже, — Савино писмо с позивом оцу да дође у Свету Гору два пут је дуже од текста у којем је испричана Савина младост. У Доментијановим списима је толико рефлексива и поука, да се неки пут чини да он не пише толико ради тога да изнесе материјални и духовни живот личности о којима прича, колико ради тога да те личности казују мудре речи, изговарају молитве, пишу писма и држе проповоди. Највећи филозоф међу српским животописцима, с највише мисли о човеку, о животу, о смрти, о вери, о вечности, Доментијан се зна изражавати као антички мудрац. „Љубав је мати свим добротама“, каже он на једном месту, а на другом: „Бог и нашем неразумљу даје своју снагу“. Држећи се изнад људи и њихових страсти, он се обраћа, подједнако, онима који имају власти и богатства и онима који су их лишени: „Овај свет брзо пролази, а земаљска слава, ако се и дотакне

неког, исто тако одбегне од њега, па чак му се и насмеје“. Не одвајајући се од те мисли, он је проширује, прецизирајући: „Ако се обучете којим лако-мисленостима злата и сребра, ако ли оденете тело којим предрагим ризама, шта је друго него тело? Немојте помишљати шта имате, него шта сте и ради чега сте“. Дајући тај савет, он га продубљује закључком у коме је колико одлучности толико резигнације: „За добра дела не тражите наплате ни од кога на овоме свету“.

Доментијанове етичке и религиозне мисли, које се смењују у његовом спису као што се у музичкој симфонији смењују богатство и лепота мотива, није лако одвојити једне од других, и у тој њиховој нераздвајности се налази не мања драж њихова. Религиозна уверења, разуме се, претежу. И то је сасвим природно код средњовековног писца као што је Доментијан. „Учење духовно, каже он, није игра, нити безумље мисли човечјих, но света вера“. Његова уверења имају стога каткад карактер оштре опомене, скоро претње, која треба да буде утолико од већег утиска на слушаоце што је Доментијан ставља у једну беседу архиепископа Саве. „Заиста вам кажем, умрећете у вашим гресима и нигде нећете прећи самртне преграде, но умрећете на веки живи телима и имајући у себи живе своје душе“. Мисао није само лепа и смела, него и лепо речена.

Највише етичких и религиозних мисли налази се код Доментијана у беседама за које он каже да их је архиепископ Сава I држао у Студеници и у Жичи. Истина, као што Савина писма оцу и брату и њихова писма Сави нису аутентична, него их саставио Доментијан (као год и Немањин говор кад се одрицао престола), тако ни беседе Савине у Доментијанову спису неће бити Савине — није вероватно да би неко те беседе у потпуности запамтио или их од речи до речи записао. Али оне, по свој прилици, садрже у великој мери идеје Савине⁸, за што би у првом реду говорило то што се, и речнички и идејно, разликују од писања Доментијановог. Једноставношћу израза, благошћу тона, богатством моралних реф-

⁸ Д. Анастасијевић, у „Богословљу“ XII (1937), 256—260.

лексија оне заиста сећају на писца *Живота господина Симеона*. Без обзира на њихову аутентичност, беседе које Доментијан у својој књизи наводи као Савине, иду у најсадржајније и најплеменитије ставове српске прозе.

„Ми верни треба да сматрамо овај живот као ништа — говори ту Доментијанов Сава — и да не губимо себе у њему, и да се не узносимо у њему, нити да требамо много имања, нити да имамо величања у себи, нити да се хвалимо будући у пустоши живота, а уз то самртној и погубљеној. Јер нико од нас нема да остане овде, но сви ми треба да отидемо одавде“. Ту мисао, коју Сава, непосредно по повратку са Истока, изговара у беседи свештенству и власти окупљеним у Спасовој цркви у Жичи, Доментијан излаже и варира на четири странице свог списка. Непријатељ дугих и честих цитата, ја ћу навести само две-три реченице из те беседе, и ни за шта друго него да укажем — као и досадашњим наводима — шта се све крије у старој српској књижевности, која је по свему позната више него по обиљу и лепоти мисли. „Тело брзо умире, говори даље Сава, и године се брзо свршавају, као да беже пред нама и као да нас журе ка судишту. Зато се и ми пожуримо ка добрим делима, спремајући се у свему, колико је могуће овога света, да као из огња што уграбимо... Јер овај век изгара бедним пламеном, и све што се у њему види као красно, брзо постаје као да није било... Не брините се за оно што је земаљско. Остављајући оно што је привремено, купујмо небеско.“ Сав у заносу, Доментијанов архиепископ Сава упућује слушаоцима ове речи, од најнадахнутијих које су у српској књижевности написане: „Пожурите се, браћо, и са љубављу сачувајте моје заповести, да будемо истинити наследници рајских радости и достојни славе небесне светлости...; не ове светлости која на истоку исходи и на западу заходи, која се временом свршава, и која се дели доласком ноћи, коју заједнички са животињама видимо; но молимо светлости коју са јединим анђелима можемо видети, којој ни почетак не почиње, ни крај престаје; ка тој истинитој светлости пут је права вера, која нас уводи у вечни живот.“

Непосредност и убедљивост Савиних беседа појачане су одсуством богословске литературе и реторике — Доментијан, из чијих списа би се могла саставити антологија цитата из Светог писма, у Савиним беседама скоро да их нема. Оне садрже не апстрактна учења преузета из богословске лектире, већ етичке мисли из животног искуства, које нису мање дубоке ни мање импресивне од мисли што ће их, два века доцније, дати Тома Кемпијски у својој славној књизи *О угледању на Христа*. Изнесене без екстазе, без патоса, са једноставношћу и мирноћом моралисте који никад не престаје да живи у религијској атмосфери, мисли у беседама архиепископа Саве настале су из мудрости, а саопштене лепим казивањем.

И идејно и речнички, Доментијан је знатно друкчији него у беседама тада кад доноси у своме тексту молитве и похвале — разноврсност није најмања одлика његовога књижевног дара. Молитва Савина да му брат Стефан оживи, дата је у једној јединој реченици, дугој целу страну, може се у нашој старој књижевности узети за модел узвишеног стила. Каденција њеног ритма, који се пење и спушта с наизменичношћу силине и блакости осећања, има исто толико музичких врлина колико поетских. По тим особинама, њу надмаша само Доментијанова похвала св. Симеону, која обележава у српској књижевности — не само старој — врхунац егзалтираног стила. Обухватајући неких пуних дванаест страница, она представља јединствену мисаону и стилску целину, сву од оданости и љубави, готово туге, због недостижне узвишености онога који се у њој слави. Сав свој религиозни и етички занос, богатство језика, полет речитости унео је Доментијан у ту своју похвалу св. Симеону, одистинском ремек-делу беседничке прозе.

Велики ретор и мистик, Доментијан има ванредно чуло и за чињенице из реалног живота. Подаци из савремене историје нису у њега ни малобројни ни незнатни. Савино рођење и васпитање, његово бекство у Свету Гору, одлазак до Цариграда, оснивање Хиландара, задобијање независности српске цркве, крунисање Стефаново, подизање Жиче, Савино

прво и друго путовање по Истоку, смрт његова у Трнову и пренос његов у Милешеву, то и друго, готово све што знамо о Савином животу, знамо од Доментијана. Саопштења нису само уопштена, него и детаљна. Обавестивши нас да се Сава укрцао на лађу у Бриндизију, и искрцао у Акру, Доментијан га прати из места у место, од манастира до манастира, од цркве до цркве, од личности до личности, као човек који је не само о свему добро обавештен, већ који је и сам туда прошао. Доментијан је једини наш животописац који зна за српску државу пре Немање, коју он назива „велико краљевство од почетка“. Истина је да о краљу Радославу говори само толико да га је Сава крунисао и оженио, а о Владиславу да је лишио земље старијег брата, али Доментијан тако ради свакако стога што не пише њихову биографију и што има обзира према њиховом наследнику краљу Урошу.

Кад говори о савременим догађајима, Доментијан је ретко сав у причи, али кад је, уме бити изврстан, ништа мање но св. Сава или Теодосије. Мађарски краљ — Доментијан не каже који, и за њега то није битно, него оно што ће се догодити — мађарски краљ пође с војском на Стефана Првовенчаног, који му пошаље на преговоре брата Саву. Преговори су ишли тешко, дани били спарни. „Бог уздиже веома ражежено сунце у тој земљи, тако да су се растопиле све леденице“, каже Доментијан, додајући да је Сава послао слугу ка мађарском краљу овако говорећи: „Реци да ми пошаље леда, јер сам у својој земљи научен да свагда пијем студено вино, а сада не, те трпим због велике жеге сунца“. Краљ није могао испунити Савину жељу, јер је сав лед у краљевом двору био потрошен. На то Сава устане и, пруживши руке к небу, узме да се моли Богу. „И док је још стојао на молитви — продужује Доментијан — наједанпут би ваздух од тога места на коме стојаше преосвећени, и уздиже се вихор... И у тај час бише ветрови и велики громови и страшне муње и велики сумрак, и страх велики на самом краљу и на војницима његовим... И послушливи Бог послуша слугу свога који га истином призива, и превеликим градом отвори не-

беске уставе великим крушцима града, какви раније не беху виђени од небеске висине, и покри место где беше стан преосвећенога... И опет сатвори молитву да престане, и тако би. И по престанку тога града, напунивши царску паларију превеликих крушаца, и посла ка великом краљу рекавши: „Када ти мени не посла леда, то ја теби шаљем, што ми је послао мој чувар са својих вишњих висина, и још пошљи слуге да узму колико ти треба цело краљевство.“ То је друкчији Сава и друкчији његов биограф од оних у друкчијим моментима но што је овај који личи, не на причање црквеног лица, већ световног. Ту не само да нема трага од слављења владоца, него ни нарочитог његовог поштовања, — мађарски краљ се деградује и своди на немоћног човека, насупрот Сави, који се показује као чудотворац. И речник је друкчији. У разговору између Саве и слуге мађарског краља, и између слуге и његовог господара, нема уобичајеног достојанственог тона Доментијанова писања; те разговоре Сава води са људима који му, по његову биографу, ни по чему нису равни.

Насупрот тој сцени, у којој има много духа и скоро мало хумора, стоји једна друга сцена, колико нежна, толико узбудљива. У неко време — сад тако прича Доментијан — кад је архиепископ био у другој земљи отачаства свога, „поче побољевати свељубазни брат његов благоверни краљ Стефан од крепке болести, и посла ка преосвећеном, да чује о болести његовој, и да се, дошавши, помоли за њега“. Ражалостивши се због брата, Сава пође да га види. „И док је он још далеко био од њега, срете га други ходећи на брзом коњу, и јави му: „Представи се брат твој“. Када он чу овај горки глас, у том часу сишавши с коња паде на земљу, испунивши очи своје сузама...“ Не може се краће ни лепше причати. Али може драматичније — кад жалост није интимна и лична, већ општа. По одласку Немањину ка Сави у Свету Гору — каже Доментијан — велики кнез Вукан се удружио с туђинима и напао на Стефана, да му узме престо. Настао је рат. Једни су пали од оружја, други одведени у ропство, трећи изгубили имање. Кад су туђини протерани — завршава Доментијан — „дође други иноплеменик, звани глад, гори од оних који су прешли,

и сатвори свој други плен, већи од првога..., стрелјајући без стреле, и бодући без копља, и секући без мача, и убијајући без шиба, и просто рећи гонећи без ногу, и хватајући без руку, и кољући без ножа..., сва наша земља беше пуна мртваца, и двори пуни, и куће пуне, и путеви пуни, и распућа пуна, и због грехова наших не могаху их ни гробари погребсти, само их једва смештаху у житне јаме“.

Посвећење св. Саве за архиепископа дало је прилику Доментијану да покаже своје велико познавање црквеног и дворског церемонијала и дар да опише догађаје које није видео. Догађаји се ређају оделито, као чиновни у позоришту. Прво никејски цар Теодор Ласкар прими Саву са великом чашћу и задржава га код себе много дана. Затим патријарх васељенски Манојло, у свечаној одежди, у пратњи високог и малог клира посвећује Саву за архиепископа. Истога дана, цар Теодор чини велики празник у част Савину, одликујући све свештенство и раздељујући даре народу. За све то време патријарх држи Саву код себе, обдарује га патријарашким ризама и жезлом и поклања му мазге се пурпурним седлима. Најпослед, пред повратак Савин кући, цар Теодор га поново прима и, у знак нарочитог поштовања, насамо с њиме разговара и даје му злата да подели светогорским монасима. То није мали ни незнатан увид у средњовековни дворски и црквени живот што нам га даје Доментијан описивањем посвећења архиепископа Саве.

У изношењу интимних сцена Доментијан није мањи мајстор него у опису церемонијалних. По доласку у Јерусалим, на своме путу по Истоку, Сава је — прича његов животописац — посетио патријарха Атанасија. Пошто су сели посред цркве, Атанасије пита Саву: „Како свет? И да ли су мирна царства по земљама? И да ли је добро држава царства нашега? И како те Господ проведе на свом путу?“ Доментијан показује у овој сцени не само однос и приватан речник црквених управљача, него и да је српски архиепископ интиман и раван с јерусалимским патријархом.

Вешт у цртању односа људских и у церемонијалним и интимним приликама, Доментијан није мање добар у излагању унутрашњег људског живота и ин-

тимних мисли. Бавећи се у Јерусалиму, Сава је, каже, пошао из цркве к патријарху да се одмори. „И када је ту починуо од путног труда, и када је био ту, у светом граду..., одмах је не само заборавио трудове и досаде и скрби и печали које су се догодиле на путу, но шта више ширио се у весељу богозрачне душе своје, и благодарио је Господа због безбројних посвећења његових.“ Одлазак Савин из Јерусалима и растанак његов са сабраћом није у Доментијановом спису мање психолошки продубен. Сава, још једном посетивши све цркве, опрости се с патријархом, са игуманом и монасима, изљуби се и исплаче с њима. „И посред жалости обрете у себи весеље и превелику наду, усмотривши да доби испуњење своје прозбе коју је испрва просио у Господа излазећи из своје земље.“ У очима Доментијановим Сава није само старешина и светитељ, него и човек — за дивљење је пишчева способност да те две особине обједини у истој личности.

Савршено различит од обичних људи као светитељ, Сава им је сличан човек. По освећењу за архиепископа, он се преко Свете Горе враћа кући, и знајући да га чека нов и тежак посао, жали за својим прошлим животом и с немиром и бригом гледа у будућност. Опраштајући се са сабраћом у Хиландару, он, „обузет већом скрбљу и жалошћу, проливаше најтоплије сузе сећајући се светог младосног пребивања у Светој Гори и не надајући се да ће у будућности то постићи“. Али Сава не би био оно што је кад би подлегао сумњама. „И када је био веома печалан док је путем ишао — завршава Доментијан — нађе на њега заборав, и нађе други извор светог Духа, који је с друге стране точио извор весеља... Све ће ти успети на добро“. То не само што није светитељ и чудотворац Сава, тај обични човек у дилемама који се теши радом, него то није ни исти Доментијан: у томе причању нема ни сенке од метафора и поребења, готову нема реторике и мистике; овом приликом, речи су исто тако једноставне као што су једноставна људска осећања и двоумљења која нам оне саопштавају.

Што се не би очекивало од средњовековног писца, Доментијан у неколико прилика указује на усамље-

ност Савину. После братовљеве смрти, каже, Сава се осетио сам у свету. Ни до тада му није било лако, а поготову сад, кад је остао и без оца и без брата. „Од почетка многе тегобе подношаше собом у горама и у пустињама и у манастирима, по земљи и по градовима, са царевима и са кнезовима, одасвуда сабирајући своје отачаству пространство и богоразумност, а сада опет на њему једином остаде сва тежина његова отачаства, да се брине о свима духовним и телесним исправљењима.“ По Доментијану, архиепископ Сава није добио за живота признање које је заслужио; „по нашем жестококрђу“, каже његов животописац, „нисмо га познали“.

Било да архиепископ Сава нешто чини, било да размишља, Доментијан је пун пажње према њему, па и нежности, не губећи из вида да Сава није само црквени великодостојник, већ и човек. У Јерусалиму, Сава разговара са васељенским патријархом не само о „исправљању божанствених заповести“, већ и о „овом животу који брзо пролази“. Једну своју беседу епископима српским окупљеним на сабору у Жичи Сава овако завршава: „Више ме нећете видети у овом телу, нити ћете чути реч уста мојих, и много ћете желети видети дане моје, но неће вам се дати више да ме видите у овом веку. Но када се тамо скупимо у дому Господњем, ту ћете ме угледати“.

Није после свега неочекивано што у најлепше странице Доментијанових списа долази опис Савине смрти и преноса из Трнова у Милешеву. Како је дубоко емоционалан већ сам почетак те приче! „Кад је прошао дан суботни, и када је прispела недељна ноћ, и када је озаравао дан недеље, и када су с вечери многи часови минули, и када су се приближавали ка поноћи...“ Доментијан је узбуђен, и није чудно, јер узима да говори о смрти свога драгог Саве. Саопштавајући нам на крају да је Сава сахрањен с великом чашћу у манастиру Четрдесет мученика, при реци Јетри, у граду новом, а у месту званом Трнову, Доментијан нас упознаје да је Савино тело неколико година после његове смрти пренео у манастир Милешеву његов синовац краљ Владислав. Искупивши „велики клир свога отачаства“, епископе, игумане и мо-

нахе, праћен великашима, краљ Владислав је дошао у Бугарску и затражио од цара Јована Асена, свога таста, да му преда мошти Савине. Цар прими зета с великом чашћу, али не изађе одмах у сусрет његовој жељи, а бољари се успротиве томе још више. Једва се најпоследње приволео, и Савини ученици искористе тренутак и с великом журбом се са моштима Савиним крену на пут. „Да где је преосвећени кир Сава?“ пита цар Асен Владислава. „За љубав, рече, великога ти царства поће у своје отацтво“. Цара, кад то чу, обузме велика жалост, а његови бојари и сви грађани разграбе земаљски прах Савиног гроба, јадикуюћи и говорећи: „Зашто се обезумисмо одпустивши толики светилник од нашега града?“ На повратку у српску земљу, то није обична поворка са краљем на челу, него то Сава, „друга богозарна источна звезда“, каже Доментијан, „са радошћу води друге волхве, богољубну децу своју, у своје отацтво“. Сава се враћа мртав кући тачно онако како му је пророковао његов отац св. Симеон Немања: „Оптећи ћеш истоке и западе, као и сунце, осигавши долине и брда..., и од истока ћеш доћи к мени, носећи превелико извешће деци отацтва свога“. Сахрањен је у Милешеви — завршава Доментијан — у дрвеном ковчегу, „посред свете и велике цркве“.

Сав у заносу свог говора о божанским личностима и о светитељима, Доментијан не обраћа велику пажњу на мале људе. О монашкој сабраћи он говори уопште и не нарушавајући идеалну слику коју нам даје о монашком животу. Изузетно, и више случајно но намерно, он открива и тамне стране манастирског света. Негостољубиви монаси Свете Горе, у њега, нерадо примају стране госте, па и сабраћу која долази из туђине; себични и незахвални ватопедски игуман не одзива се Савиној жељи да подигне Хиландар, иако је Сава даровима обогатио његов манастир; карејски монаси излазе у сусрет Савиној жељи, не из љубави или увиђавности, већ из зависти; кад се монаси ватопедски напоследку сагласе с тиме, сагласе се из страха „да не отиде од њих сасвим хранитељ њихов“. Није, по Доментијану, све свето у Светој Гори, нити су сви монаси у њој „анђелског образа“. Има и таквих мо-

наха који се удружују с разбојницима против сабраће; опљачкавши манастир Каракал, разбојници су продали опљачкане ствари другом светогорском манастиру, лаври св. Атанасија, и Лаврани купили од њих не само ствари, већ и монахе, и узели под своје њихов манастир.

Доментијан је осетљив не само за људске мисли и осећања и за појаве у животу, него и за историјске споменике и за уметничке ствари. Истина, дворе и летњиковце у којима су живели Немања и Стефан, Радослав или Владислав, он не помиње ни по имену — као и профан живот, њега ни профане грађевине не занимају. О чему он често говори, говори о храмовима, фрескама и иконама, о драгоценим сасудима, о скупоченим ризама. Кад год помене Спасову цркву у Жичи, помене је са усхићењем. Архиепископ Сава, при повратку из Никеје, прво се бринуо, по Доментијану, „за савршење свете велике архиепископије“, коју Сава и брат му Стефан „од почетка зачеше са великом љубављу“ и коју сада „изванредно савршише божанственим лепотама и украсивши светим сликама“. И по повратку из Палестине Сава заповеди у Жичи „веће почињати што требаше на лепоту Божју“. Дошавши у Цариград, по повратку са свога другог пута по Светој Земљи, Сава је у манастиру св. Андреје чинио поруцбине код царских мајстора. Не заборавља Доментијан ни кандило које је Сава послао на дар папи у Рим — било је, каже, „састављено богомисленим разумом и извајано пресветлом маштом и прекрасним бојама изумљено.“

Познавалац човечје природе и људског живота колико и хришћанске доктрине, Доментијан зна и за материјална добра, не само за духовна. Проповедник, теолог и моралист, он је и монах који не заборавља новац. Говорећи о врлинама Симеона Немање и Саве као људи, он ни о чему ваљда не говори колико о даровима које су њих двојица давали манастирима. Одмах по доласку у Свету Гору, у коју је стигао у пратњи од триста људи, Немања је, по Доментијану, приложио Ватопеду два кабла злата и сребра, силно рухо, безбројне мазге, стада коња. Убрзо потом, посећујући

све светогорске манастире, он их је све обдарио златним и сребрним сасудима, кадионицама, покровима, епитрахилима и златом. Св. Сава, као млад монах, обнављајући у Светој Гори манастир Просфору, подигао је око цркве тврд град и посред њега велику кулу, а у манастиру Ватопеду, у којем је сазидао конаке и засадио винограде, дао је педесет купа злата и, сваки дан, педесет купа вина, и бринуо се да радници у манастиру имају доста јела и пића. Свакако, Доментијан хоће, наводећи све то, да укаже на велику бригу Немањину и Савину за светогорске манастире, монахе и раднике. Али он хоће тиме да укаже и на њихову моћ и богатство, којима се диви исто тако као и њиховој побожности. У исти мах, он даје знак владарима и властели да треба да иду за примером Немање и Саве.

Доментијану је позната не само вредност злата, него и доброг ручка — он не занемарује ни практичне стране живота, као што их не занемарују ни црквени оци о којима прича. Његови патријарси и епископи, при крају сваког сусрета, „теше се духовно и телесно“ — пријатно разговарају и добро једу. Међу најубедљивије епизоде у *Животу св. Саве* иде она у којој су Савини ученици, пловећи лађом по Средоземном мору на путу за Палестину, начинили од рибе печење и варене понуде: Доментијан није пропустио да каже да су оно што је остало од вечере оставили за сутра. Не мали део његовог описа путовања Савиног по Истоку састоји се од детаља из свакидањег живота — од поздрављања и сусрета, од обилажења манастира и служења у цркви, од раздавања злата, од јахања на коњу, од буре на мору, од напада гусара, од физичких невоља. Ни материјална природа није сасвим искључена из Доментијанове пажње, — он помиње кипарисе, маслине, орахе, лешнике, растиње, биље и плодове који су и њега самог окруживали у Светој Гори. Земалски живот је присутан у његовим текстовима више него што то у први мах изгледа. Доментијан није само ретор и моралист него и посматрач материјалног света.

Сложен као идеолог, Доментијан је сложен и као писац. Прву стотину страница његовог *Живота св.*

Саве као да је саставио један човек, а другу стотину други. Оне се разликују и по материји садржаја и по начину њеног излагања. Колико је први део испуњен теолошким расуђивањима, моралистичким мислима, апотеозама и екстазом, најчешће датим у беседничком стилу, други део је пун факата из реалног живота, убедљиво описаног Савиног пута по Истоку. По тој ширини видокруга, Доментијан је сличан уметницима који су радили фреске у Спасовој цркви у Милешеви, у Светим Апостолима у Пећи, у Тројичиној цркви у Сопотанима. Мајестетичност и речитост његових списа у савршеном су складу с монументалношћу слика на зиду из његове епохе.

Више него и у једног нашег животописца, у Доментијана има библијског тона, атмосфере старозаветних књига, највише псалама Давидових, које он тако често наводи. Његовим делима се српска књижевност продубела нарочито у једном правцу, у којем она никад неће отићи даље, у правцу религиозне и песничке мистике. Ничији лик у старим српским биографијама није тако одуховљен као у Доментијана лик светог Саве. И нико није, по Доментијану, дао Србија такав пример, ни имао толике следбенике као св. Сава, за којим су пошли сви сународници његови: „Позвани од Оца небеснога теку у царство небесно, напуњујући зборове светих, и он пред њима иде силом Христовом и духом Илијиним, и спреми Господу савршен народ“.

Доментијан је писац кога треба пре свих других наших писаца средњег века читати на глас. Једна од главних његових врлина, то је дикција — ни у кога она није тако мајестетична и музикална као у њега. У Доментијановом говору има ширине и звучности античких ретора, удружене са страшношћу хришћанских беседника. Толико осећајности, заноса, вере, такве дубине мисли и силине осећања, такве раскошне речитости нема ни у једног нашег старог биографа. Писмо Немањино и Анино одбеглом сину Растку и Савино писмо оцу Немањи, беседе Савине у Студеници и у Жичи, поређења св. Саве са пророком Мојсијем, похвала св. Симеону и похвала св. Сави представљају

ремек-дела у оркестровању речи. Достојанствени ритам његове фразе, каденција његова гласа, раскош његових метафора, лепота његових сложеница, звучност и, не ретко, патетичност његовог говора, обрти и контрасти његових мисли стављају га у врхове српских прозаиста и уздижу на степен светског писца.

Милан Кашанин

Лик светог Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве

Негде тридесетих година нашег века српски су историчари, сме се рећи, живели двоструким животом у својој науци. Држећи се школе Илариона Руварца, школе ригорозне критике, они су писали само о ономе што могу изворима да докажу; међутим, читање извора често је западало у опасну једностраност — и књижевна и теолошка дела читана су као историјски извори. Та једностраност имала је своје свечано историчарско лице. Иста истраживачка строгост, која је оставила пустош у историји српске средњовековне књижевности и уметности, ипак није била — у средини историчара — свемоћна. Једног Станоја Станојевића, човека живог духа и комуникативног, увек је копкало неко дубље и шире схватање историје. О српској историји требало је са Станојем Станојевићем разговарати; његови разговори о проблемима српске историје увек су били живљи и шири од његових текстова. Једва сам био закорачио у свет српске историје кад ми се пружила прилика да разговарам са Станојевићем. Тих година мислио сам о средњовековном портрету оптерећен ученостима Ернста Персија Шрама, Андрије Алфелдија и Николе Окуњева — и некако чудно ми се чинило Станојевићево размишљање, мени сувише мутно, самовољно, недокументовано. Професор Станојевић инсистирао је само на једној идеји која се мени тада чинила немогућа: понављао је отприлике да се милешевска фреска светог Саве не може схватити без онога портрета који су о светом Сави оставили стари српски биографи. Било је у том упоређењу неке импровизованости, неке претеране и недоказиве маште. Тек кад сам, не знам по који пут, прочитао Доментијана у Даничићевом издању и преводу Лазе Мирковића, почела је у мени да тиња одавно изречена мисао, узбуђеног, искусног Станојевића о јединству књижевног и сликарског портрета. Разуме се, према тадашњим схватањима, књижевност је читана као историјски извор. Из тог неспоразума истичало је збуњујуће уопштавање и скоро наивна једно-